

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Ткаліч І. О.

Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, “що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними” [1].

Сучасна соціальна політика держави в широкому сенсі розглядається як системна єдність двох взаємодоповнюючих і взаємозалежних напрямів дії, а саме: соціального розвитку й соціального захисту. Щодо першого напрямку (тобто за критерієм розвитку) мету цієї політики можна представити як загальну максимізацію благополуччя населення. Ураховуючи те, що людські потреби характеризуються тенденцією до зростання, рівень розвитку продуктивних сил на кожному етапі має свої межі, а спроможність членів суспільства щодо можливостей задоволення потреб є дуже диференційованою, теоретичну посилку концепції захисної функції соціальної політики доцільно будувати на засадах досягнення соціально-прийнятеного життєвого рівня й урегулювання його гарантій відповідно до соціальних стандартів і нормативів. Тому, коли йдеться про підтримку гарантованого рівня життя, визначальним стає критерій соціальної захищеності. Тоді основна задача соціальної політики розглядається в “транспонованій” формі у вигляді мінімізації неблагополуччя й набуває актуальності в її дослідженні.

Дослідження особливостей соціального захисту населення та його складових проводили такі вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Адамчук, І. Безклубий, З. Беневолєнська, В. Борисова, С. Кадомцева, Р. Майданик, Л. Михеєва, О. Ромашов, О. Сергєєва, М. Сібільова та ін.

Серед європейських моделей соціально-захисної системи можна назвати чотири основні. Перша - континентальна, що ґрунтується на схемах страхування й співвідношень із зайнятістю; друга - південноєвропейська, де більша роль відводиться підтримці сім’ї; третя - система британського типу, яка спочатку обрала за основу універсальні схеми й поступово перейшла до ринкових принципів забезпечення мінімального добробуту для більшості населення; четвертою є скандинавська соціально-захисна модель, заснована на принципі загального охоплення.

За іншим класифікаційним підходом, існуючі функціональні моделі соціально-захисної системи вирізняють наступним чином. Це соціально-демократична модель, де держава бере на себе значну частку відповідальності за соціальний захист і певною мірою регулює зайнятість; неоліберальна модель, де проблеми захисту вирішуються переважно між підприємцями й найманими працівниками в особі профспілок; неоконсервативна - це змішане державно-приватне вирішення соціальних проблем, засноване на системі страхування з пайовим відрахуванням внесків працюючими й робото-

давцями під контролем держави, тут ринок праці й зайнятість регулюються соціальними партнерами й так звана система Беверіджа, де головне завдання держави полягає в захисті мінімальних доходів громадян.

Аналіз показує, що в багатьох країнах діє система взаємодоповнюючого соціального захисту, що містить індивідуальне страхування, державне соціальне забезпечення й соціальну допомогу (підтримку), корпоративні соціальні програми. Для України найприйнятнішою є запозичення принципу забезпечення мінімальних гарантій і захисту доходів малозабезпечених верств населення - прототип моделі Беверіджа, а також селективна підтримка населення - ліберальна модель і застосування в адаптованому виді страхових принципів з неоконсервативної моделі, тобто принципу солідарності й залежності розміру отриманої допомоги від розмірів страхових внесків.

У сучасних наукових публікаціях з питань теорії й методології соціальних проблем існують різні підходи до поняття соціального захисту. При цьому дається як розгорнуте трактування соціального захисту, так і його зжужаний зміст. Зокрема, такі автори, як В. Адамчук, О. Ромашов, М. Сорокіна розглядають систему соціального захисту населення в широкому розумінні як систему правових, соціально-економічних і політичних гарантій, що формують передумови для забезпечення засобів існування:

- працездатним громадянам - за рахунок особистого трудового вкладу, економічної самостійності й підприємливості;

- соціально вразливим категоріям - за рахунок держави, але не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму.

У цьому й подібних трактуваннях присутні елементи, що відбивають різні сторони сутності соціального захисту, спираючись на які зазначені автори розкривають зміст поняття у вужчому розумінні. “Соціальний захист - це система законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних гарантій, засобів і заходів, завдяки яким створюються рівні для членів суспільства умови, що перешкоджають несприятливим впливам середовища на людину, забезпечуючи гідну й соціально прийнятну якість їхнього життя” [2, 394]. Варто уточнити, що йдеться радше про відносно рівні умови, оскільки, враховуючи об’єктивні закони суспільного розвитку й багатофакторність явища бідності, можна впливати лише на її абсолютний рівень. Як приклад зведеного визначення поняття соціального захисту населення, можна навести висловлювання С. Кадомцевої, яка зводить його до матеріальних допомог [3, 247]. З цієї думкою можна погодитись у тій частині, що держава не завжди має змогу забезпечити соціальний захист за широким спектром потреб, а лише через мінімальні грошові виплати й натуральні форми допомоги.

Оксфордський фундаментальний тлумачний словник серії “A Dictionary of Business” поняття “social security” досліпно трактує як державну систему виплати допомог з причин хвороби й безробіття, а також різних допомог жінкам, дітям та пенсій. Тобто це поняття окреслює систему соціального захисту головним чином че-

рез форму соціального забезпечення, покладеного на відповідне державне міністерство із зазначенням приписів відповідальності за його здійснення [4, 598].

Слушно думку щодо засад розбудови соціального захисту населення, діапазону його поширення й поліфакторності досліджуваної проблеми проводить С. Злупко, акцентуючи увагу на цінності використання доробку національної економічної культури в моделюванні способу життя конкретної людської спільноти й дає означення соціально-захисної системи як такої, що “охоплює багато аспектів людського побутування - від сприяння дітонародженню, забезпечення добробуту сім'ї, захисту сиріт, багатодітних, пенсіонерів до регулювання ринку праці, захисту споживача на ринку товарів і послуг, стимулювання освіти і якісного стану довілля тощо” [5, 33-34].

Незважаючи на значний досвід, накопичений у справі соціального захисту населення, зокрема успішну його практику в країнах розвинутої ринкової економіки, доступна література не містить достатніх узагальнень щодо цієї проблематики. Складається враження, що надзвичайна різноманітність підходів і моделей, що притаманні різним країнам, паралізує спроби їх типологізації, а отже, і певного наукового синтезу, без якого неможливе виділення найефективніших механізмів. Що більше, привертає увагу теоретична неопрацьованість широко вживаного у відповідних роботах категоріально-понятійного апарату. Навіть ключове поняття “захист” доводиться визнати не повністю адекватним, термін цей, незважаючи на універсальне застосування, не є однозначним, у нього вкладається надто відмінний зміст. Це ілюструє хоча б прирівнювання до англійського слова “security” не тільки наших слів “безпека” і “захист”, а й таких несинонімічних виразів, як гарантія, упевненість, надійність, охорона. З іншого боку, в англійських працях терміни “security” і “protection” (буквально - опіка) вживаються практично як синоніми [6, 261-273].

Зокрема, якщо здійснювати соціальний захист закономірно щодо об'єктивно беззахисних людей: інвалідів, немічних, дітей, перестарілих тощо, то щодо працездатних і практично здорових громадян “захисні” акції видаються не зовсім етичними, навіть принижуючими особисту гідність. Наслідком вирівнювальної соціально-захисної політики, яка проявляється в розподільчодотаційній практиці доби “розвиненого соціалізму”, є формування в громадян споживачьких установок, розрахунку на патерналізм з боку держави чи її окремих інститутів. Тому ця політика з часом сприймається скоріш як гальмівна для реалізації особистості, що негативно позначилося як на економічному, так і на морально-психологічному стані посттоталітарного суспільства. Наведені міркування є аргументом також і проти недиференційованого трактування в цьому контексті терміну “населення”, оскільки абсолютно необхідна його категоризація, виділення груп за потребою в тих чи інших видах, формах, масштабах соціальної допомоги.

Зрештою, населення є не лише можливим об'єктом соціального захисту (чи опіки, підтримки, допомоги, гарантування - поки не віднайдено більш вдалих термінів), а й як його суб'єкт. Тут має місце складна й дещо парадоксальна діалектика. Чим примітивнішою є модель соціального захисту населення, чим біднішою є держава й менш зрілим - суспільство, яке здійснює захист, тим масовіднішими, менш диференційованими бувають відповідні (що не означає “ефективні”) заходи щодо насе-

лення, тим ширше йому відводиться роль об'єкта. І навпаки, що багатша держава, більш структуроване й зріле суспільство, то більш різнопланова політика соціального захисту, філігранніші його моделі, виразніше окреслені регіональні особливості, більш диференційована адресація допомоги окремим категоріям (групам) людей.

У міру вдосконалення державних важелів управління соціально-економічними процесами, стабілізації суспільства все менша частка населення є об'єктом “захисту” й все більша стає його суб'єктом. Гіпотезою спеціального порівняльного дослідження (кроскультурного, інтрадержавного) може бути наступне ствердження: власне співвідношення між часткою населення, яке є об'єктом і суб'єктом соціального захисту, або інакше міра активної участі населення в його здійсненні (матеріальному забезпеченні через податкову систему, систему правових гарантій, систему соціального страхування, добродійності) характеризує якість використовуваних соціально-захисних механізмів і засвідчує рівень розвитку цього суспільства. Кожна держава (регіон) у своїй соціально-захисній політиці має прагнути до максимального залучення своїх громадян до її реалізації. Проте ці міркування стосуються достатньо стабільних у соціально-економічному відношенні держав, структурованих громадянських суспільств.

Оскільки питання територіальних особливостей організації соціального захисту населення в теорії управління пророблені недостатньо, а запозичувати практичний досвід інших держав Україна може хіба що в частковостях, виникає необхідність нестандартного підходу до розроблення концепції організаційно-економічного й соціально-мотиваційного забезпечення програм соціального захисту населення із застосуванням багатопрофільного соціологічного інформаційного моніторингу. Упровадження терміну “соціальне самопочуття” як одного з ключових для розв'язання поставлених задач дозволяє висвітлити предмет повніше й багатогранніше. Соціальний захист є певною мірою об'єктивованим і, водночас, надто синтетичним виявом соціального стану людей, тоді як самопочуття (фізичне, моральне, суто психологічне, врешті суспільне) є для кожної окремої особи досить звичною “зоною” самоаналізу й самозвіту.

Специфіка такого підходу до проблеми, з урахуванням точки зору її сприйняття (розуміння) людьми, які є об'єктами соціального захисту, полягає в тому, що соціальне самопочуття пов'язується з тими чи іншими можливостями (доступністю, рівнем, якістю) реалізації їхніх значущих потреб. Те, наскільки за оцінкою людей (груп населення) суспільство створює вихідні умови для реалізації цих потреб, чи, висловлюючись однозначніше, наскільки сприяє воно зменшенню об'єктивно неунікної дистанції між бажаним і дійсним, принаймні її утриманню в соціально прийнятних (допустимих) рамках (їдеться про соціально-допустимі дефіцити), визначає міру ефективності захисних заходів.

Отже, у більш розгорнутому й деталізованому вираженні соціальний захист населення - це солідарна, державно-регіональна, багатофункціональна система підтримки благополуччя населення на рівні, не нижчому від діючих стандартів і нормативів, яка запобігає нагромадженню соціальних дефіцитів з метою досягнення суспільної стабільності на основі використання механізмів законодавчого, економічного, інформаційного й організаційно-програмного забезпечення. Вона має поєднувати соціальне страхування, державне забезпе-

чення й надання соціальних пільг і послуг окремим категоріям населення за рахунок державного бюджету, соціальну допомогу й соціальну підтримку непрацездатних громадян - за рахунок державного й місцевого бюджетів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - С. 141.
2. Социальное обеспечение: Учебник для вузов / В. Адамчук, О. Ромашов, М. Сорокина. - М.: ЮНИТИ, 2007. - 407 с.
3. Кадомцева С.В. Правовые основы системы социальной защиты. - М.: МЦНТИ, 1997. - 248 с.
4. Оксфордский толковый словарь: Англо-русский: Свыше 4000 понятий. - М.: Прогресс-Академия; Издате-

льство РГГУ, 2008. - 752 с.

5. Злупко С.М. Сутність, форми, компоненти, національні та регіональні особливості соціального захисту населення // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціальні аспекти регіональної політики: Щорічник наукових праць. - IX-й вип. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1999. - С. 20-34.

6. Jarosz Antoni. Polityka spoteczna. - Jarostaw, 2000. - 266 s.

Ткаліч І.О.

*здобувач кафедри адміністративного, фінансового та господарського права Академії праці та соціальних відносин
Надійшла до редакції 27.08.2012*